

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

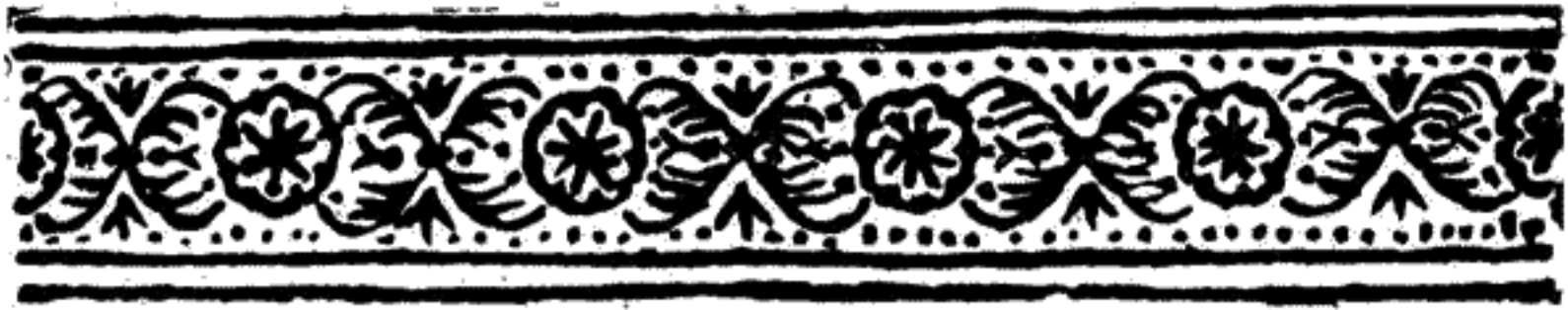
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΠΟΨΕΙΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ

Προλογίζοντας τελευταία ο André Maurois τή γαλλική μετάφραση ενός μυθιστορήματος του αμερικανού συγγραφέα Henry James παρατηρεί πόσο περίεργη ήταν ή τύχη αυτού του μυθιστοριογράφου: "Όσο ζούσε, τὰ βιβλία του πολύ λίγο διαβάστηκαν στην 'Αμερική, σήμερα όμως ή νέα αμερικανική λογοτεχνία τόν παραδέχεται για δάσκαλο και για πρότυπο.

Μιά έπιστροφή σε παλιά πρότυπα παρατηρήθηκε στη λογοτεχνία μετά τόν τελευταίο πόλεμο. Πάντως, αυτή ή τάση, δέν ξαίρω αν προέρχεται από μια δημιουργική αδυναμία, ή από κορεσμό για τις νεωτεριστικές υπερβολές του μεσοπόλεμου. Όπως δήποτε ένα είνε γεγονός, όπως θά δοῦμε πιο κάτω, ότι ή πεζογραφία περνάει σήμερα κάποια κρίση, που μου φαίνεται ως ένα σημείο δικαιολογημένη.

Οι πόλεμοι είνε αλήθεια, ότι δημιουργούν περίεργες προτιμήσεις και στους συγγραφείς και στο αναγνωστικό κοινό. Έτσι ή λογοτεχνία μπορεί να κάνει στροφή και να ενδιαφερθεί για θέματα και προβλήματα που ήταν άγνωστα ή και γνωστά, μα που τήν άφιναν αδιάφορη, μπορεί να συνεχίσει τόν δρόμο της που τόν έκοψε ο σάλος του πολέμου, μπορεί ακόμα να γυρίσει στους παλιούς μεγάλους δημιουργούς ή να καθιερώσει για πρότυπά της συγγραφείς που ως τότε είχε όλωσδιόλου αδιαφορήσει για τους ή τους έκτιμοῦσε χωρίς να τους θεωρεί παράδειγμα για μίμηση. Τέλος είνε δυνατό να βρεθεί σε αδιέξοδο, να μην ξαίρει ούτε που να τραβήξει, ούτε ποιόν δρόμο να πάρει, να βρεθεί σε αδυναμία δημιουργική.

Μου φαίνεται, στο βάθος, πως ή παγκόσμια λογοτεχνία παρουσιάζει όλα αυτά τὰ συμπτώματα, μα εκείνο που διαπιστώνεται από πολλούς συγγραφείς και κριτικούς είνε, ότι κρίση πραγματική περνάει ή πεζογραφία και κυρίως τόν μυθιστόρημα. Η κρίση δέν είνε ποσοτική, μα ποιοτική.

"Έτσι στην 'Αμερική κανένα από τὰ μυθιστορήματα που κυκλοφόρησαν τόν 1945 δέν κρίθηκε αξιο να πάρει τόν βραβείο «Πούλιτζερ». Τόν 1946 τόν βραβείο αυτό δόθηκε στο Ρόμπεν Πένι Ούωρρεν για τόν μυθιστόρημά του «Όλοι οι άνθρωποι του Βασιληά». Τή χρονιά αυτή ελάχιστα αξιόλογα μυθιστορήματα είχαν έκδοθεί που μπορούσαν να συναγωνιστούν μαζί του. Οι 'Αμερικανοί

έκδοτες, όπως γράφει ο Τζών Τσάμπερλαιν—έχω υπ' όψη μου ένα άρθρο του που δημοσιεύτηκε τελευταία στην «Καθημερινή» — παραπονιούνται γιατί δέν υπάρχουν καλά χειρόγραφα κι' αν κρίνει κανένας απ' τόν πλήθος τών αναξιόλογων Ιστορικών μυθιστορημάτων που γεμίζουν τις προθήκες τών βιβλιοπωλείων, τὰ παράπονά τους είνε δικαιολογημένα.

Μερικοί διατείνονται, ότι ή έλλειψη αξιόλογων μυθιστορημάτων οφείλεται στον πόλεμο, γιατί πολλοί νέοι συγγραφείς σπατάλησαν τόν ταλέντο τους σε ανταποκρίσεις ή δέν μπόρεσαν να κυκλοφορήσουν τὰ έργα τους. Μονάχα όταν περάσει πραγματικά αυτή ή κρίση, οι νέοι συγγραφείς και οι παλιότεροι, άφίνοντας τις άλλες ασχολίες τους, θά δημιουργήσουν έργα αξιόλογα και θά φέρουν τήν αναγέννηση στην αμερικανική λογοτεχνία, που θά είνε γεμάτη από αίσθημα φωτός, πλάτους και ανθρώπινης αδελφοσύνης. Οι νέοι λογοτέχνες θά άπαλλαγούν απ' τόν στενό έπαρχιωτικό όρίζοντά τους, γιατί θά έχουν δει και γνωρίσει τους λαούς της Εύρώπης, τις πολλαπλές όψεις της 'Ασίας και τὰ νησιά της Νότιας Θάλασσας κι' έτσι θά προσδώσουν γνώση και δράμα σε μια λογοτεχνία που από άποψη τεχνική ήταν ρωμαλέα πριν απ' τόν 1941.

Όμως μια μεταπολεμική αναγέννηση της λογοτεχνίας θά εξαρτηθεί ως ένα όρισμένο σημείο απ' τόν αποτέλεσμα που είχε ο πόλεμος στην ανθρώπινη ένεργητικότητα και τις πεποιθήσεις τών ανθρώπων. Κι' άφου οι άνθρωποι ανατρέφονται και σχηματίζονται στο σχολείο και τόν σπίτι προτού έπιστρατευθούν, μια μεταπολεμική λογοτεχνία θά βασιστεί και θά προσδιοριστεί μοιραία απ' τήν προπολεμική στάση τών ανθρώπων.

Είνε αλήθεια πως οι αμερικανοί συγγραφείς τού 1930 — 40 παράβλεψαν τόν γεγονός, ότι ένα ανθρώπινο δν οφείλει να είνε άτομο για να μπορέσει να γίνει ύστερα ζωοκοινωνικό, ότι τόν «έμεις» της κοινωνίας είνε μια περιληπτική έκφραση τών «έγώ» κι' ότι αν δέν υπάρχει κανένα έγώ, καμιά προσωπική πνοή, καμιά ανεξαρτησία στο άτομο, δέ μπορεί ο μυθιστοριογράφος να δώσει καμιά δραματική σύγκρουση.

"Αν λοιπόν ο πόλεμος δέ σκότωσε τήν πίστη στην αξία της λογοτεχνίας, τότε οι 'Αμερικανοί συγγραφείς θά πρέπει να ξα-

ναρχίσουν από εκεί που σταμάτησαν το 1941. Πριν απ' τον πόλεμο η αμερικανική λογοτεχνία βάδιζε προς την κορυφή μιᾶς καμπύλης. "Αν αὐτή ἡ καμπύλη θὰ τὴν ἔφερνε τὸ 1941 πρὸς τὰ κάτω, δὲ μπορούμε νὰ τὸ ξαίρουμε. Ἀφοῦ ὅμως ἡ ἀνοδος τῆς λογοτεχνίας εἶχε ἀρχίσει πρὶν απ' τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, εἶνε ἀπίθανο νὰ τὴ σταμάτησε ὁ δεῦτερος πόλεμος.

Ἀπὸ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Τσαμπερλαιν φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ αμερικανικὴ πεζογραφία καὶ εἰδικὰ τὸ μυθιστόρημα περνάει μεταπολεμικὰ κρίση ποιητικῆ. Ἡ στροφὴ τῆς νέας λογοτεχνίας στὸ ἔργο τοῦ Henry James, ὅπως βεβαιώνει ὁ Μωρούα, δείχνει μιὰ προτίμηση στὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν ὀρμητικότητα οὔτε εἶναι χωρὶς σύνθεση. Ἡ αμερικανικὴ πεζογραφία, ἀντιμετωπίζοντας τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς καὶ τῆς τεχνικῆς, δὲ μπορούσε νὰ βρεῖ καλύτερο δάσκαλο απ' τὸν James ποὺ ἦταν κι' αὐτὸς ἕνας πρόδρομος.

* *

Ἡ κρίση τῆς πεζογραφίας, τὸ πρόβλημα γιὰ τὸ μέλλον τοῦ μυθιστορήματος καὶ ἡ στροφὴ σὲ παλιὰ πρότυπα παρουσιάζεται καὶ σ' ἄλλες χώρες. Ἐχω πάλι ὑπ' ὄψη μου ἕνα ἄρθρο τῆς Ἀγγλίδας μυθιστοριογράφου Rosamond Lehmann ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση».

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ μιλάει γιὰ τὸ μέλλον τοῦ μυθιστορήματος καὶ γράφτηκε απ' ἀφορμὴ μιᾶς ἔρευνας ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα στοὺς Ἀγγλους συγγραφεῖς απ' τὸ περιοδικὸ «Ὀρίζων» καὶ ποὺ ἕνα απ' τὰ ἐρωτήματά της ἦταν: ποιά θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀγγλικῶν γραμμάτων.

Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπάντησαν μερικοὶ κατηγορηματικὰ, μίλησαν γιὰ τὴ χυδαιότητα, τὴν παρακμὴ καὶ τὴν ἀναρχία τῆς ἐποχῆς μας. Κάποιος ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ προφητέψει τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξαφάνιση τῆς λογοτεχνίας. Ἄλλοι πάλι ἄφησαν στὸν ἑαυτὸ τους κάποια αἰσιοδοξία καὶ μερικοὶ πολὺ μέτριες ἐλπίδες.

Ἄλλ' ἄς γυρίσουμε στὸ μυθιστόρημα, γράφει ἡ Lehmann, κι' ἐξετάσουμε τὴ σημερινὴ καὶ τὴ μελλοντικὴ του θέση. Ὡς τώρα δὲ γράφηκε κανένα μεγάλο πολεμικὸ μυθιστόρημα. Δὲν ἔγραψε κανεὶς κάτι, ποὺ ν' ἀξίζει, ποὺ ν' ἄχει ἀνάλογη ψυχολογικὴ ἢ πνευματικὴ βαρύτητα μὲ τὰ γεγονότα ποὺ ζήσαμε τὰ τελευταῖα ἔτη χρόνια. Ὡστόσο εἶναι πολὺ νωρὶς ἀκόμα. Τὸ μεγάλο αὐτὸ μυθιστόρημα θὰ γραφεῖ ἴσως μιὰ μέρα. Δὲ νομίζω ὅμως, ἂν γραφεῖ, πὼς θὰ γραφεῖ στὴν Ἀγγλία, ἀλλὰ σὲ χώρα ποὺ ὅλοι της οἱ κάτοικοι ἔζησαν μαζί τὸν ἴδιο θάνατο καὶ τὴν ἴδια ἀντίσταση, αὐτὸ τὸ ἀρχέτυπο τοῦ μύθου, ποὺ εἶναι τόσο γόνιμος γιὰ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς ὄλων τῶν ἐποχῶν. Μπορεῖ νὰ γραφεῖ στὴ Γαλλία ἢ τὴ Γερμανία ἴσως ἢ καὶ στὴ Ρωσία μιὰ μέρα. Στὴν Ἀγγλία ἡ

μοίρα μας δὲν ἦταν ἡ ἴδια κ' ἴσως ἐμεῖς οἱ καλλιτέχνες δὲν εἴχαμε τὴν τύχη νὰ δοκιμάσουμε μιὰ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ καὶ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ πνευματικὴ ἀναγέννηση. Ζήσαμε βέβαια μὲ δυσκόλια μέσα σὲ μιὰ ἀτέλειωτη ἀποπνιχτικὴ σήραγγα γεμάτη κόσμο, ὅπου ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἀναβαν κόκκινες καυτερές φλόγες κ' ἔτσι μπορούσαμε νὰ δοῦμε ὁ ἕνας τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου.

Ἄλλὰ ποῦ βρισκόμαστε, ποῦ ἴπαμε; Καλὰ, καλὰ δὲν τὸ ξαίρουμε. Γι' αὐτὸ εἶναι πολὺ πιθανὸ σήμερα οἱ περισσότεροὶ μυθιστοριογράφοι νὰ γυρίσουν πίσω στὴν ἐποχὴ καὶ στοὺς τόπους, ὅπου ἤξαιραν, ποὺ βρισκόντανε. Νὰ πᾶν ἐκεῖ, ποὺ ἡ φαντασία τους θὰ μπορεῖ ἐλεύθερη νὰ δημιουργεῖ, ἀνάμεσα σὲ πλαίσια γνωστὰ καὶ σύμβολα καθιερωμένα. Νομίζω ὅτι κι' ἂν ἡ πεζογραφία καὶ εἰδικὰ τὸ μυθιστόρημα, γυρίζει στὰ παλιὰ πρότυπα δὲ μπορεῖ παρά νὰ ἔχει πάντα μιὰ ἐξέλιξη καὶ νὰ ζητάει καινούργια θέματα καὶ τρόπους ἐκφράσεως.

Γι' αὐτὸ πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Lehmann, στὴ συνέχεια τοῦ ἄρθρου της, πὼς κάθε προγραμματικὸ σχέδιο ἢ σύστημα γιὰ τὸ μέλλον τοῦ μυθιστορήματος ἀναγκαστικὰ θὰ παραγνώριζε δυὸ σπουδαῖα στοιχεῖα, ποὺ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ προβλέψει. Τὸ ἕνα εἶνε ἡ φύση καὶ ἡ δύναμη τοῦ μυθιστοριογράφου, τὸ ἄλλο ἡ σύνθεση τῆς κοινωνίας, ὅπου θὰ δημιουργήσῃ τὸ ἔργο του καὶ ποὺ πρέπει νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὴν καθρεφτίσει. Μήπως ἡ ἐποχὴ μας χρειάζεται ἕνα εἶδος διαφορετικοῦ μυθιστορήματος, ποὺ νὰ παρουσιάζει ἀνθρώπους ἔξω ἀπὸ ὀργανωμένη οἰκογένεια ἢ χωρὶς καθόλου οἰκογένεια; Πάντως ὁ πόλεμος ἀπόδειξε πὼς ἡ ἀτομικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων συνεχίζεται μὲ ἐσωτερικὴ ἔνταση ἀνάλογη μὲ τὴν ἐξωτερικὴ βία, μὲ μιὰ θέληση ἐπιβίωσης καὶ ἀναδημιουργίας ποὺ γίνεται μεγαλύτερη, ὅσο μεγαλώνουν οἱ δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἀποσύνθεσης. Ἐξ ἄλλου τὸ μυθιστόρημα βασίζεται στὶς προσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὁ μυθιστοριογράφος ἔχει τὸ δικό του κέντρο δράματος, ὅπως κάθε καλλιτέχνης. Ὅποιος δὲν τὸ ἔχει βρεῖ, ἢ δὲν ἔχει τὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν πνευματικὴ συγκέντρωση ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ προσηλωθεῖ σ' αὐτό, δὲ θὰ δώσει ποτὲ ἔργο τέχνης, ὅσο καλὴ καὶ γόνιμη κι' ἂν εἶνε ἡ ἰδέα τῆς πλοκῆς καὶ ἡ περιγραφή τῶν χαρακτήρων.

Οἱ ἄλλοι, ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν προσχεδιάσει στὴν ἐντέλεια τὸ μυθιστόρημά τους καὶ μποροῦν απ' τὴν ἀρχὴ νὰ διηγηθοῦν τὴν πλοκὴ μὲ κάθε λεπτομέρεια, θὰ δώσουν ἴσως ἕνα ἔργο εὐχάριστο καὶ σοφὸ, ἢ ἕνα κομμάτι κοινωνικοῦ ρεαλισμοῦ, ἀλλὰ θὰ μείνουν μακριὰ απ' τὸ μυθιστόρημα σὰν ἔργο τέχνης. Τὸ ἀληθινὸ μυθιστόρημα ἔχει τίς ἴδιες ἀπαιτήσεις μὲ τὴν ποίηση.

Ὁ μυθιστοριογράφος πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ ἀγαπάει τοὺς συνανθρώπους του. Οἱ μεγάλοι

μυθιστοριογράφοι του 19ου αιώνα ένοιωθαν κατανόηση και συμπάθεια για τους ανθρώπους. Και γι' αυτό ακριβώς σ' όλο το διάστημα της φρίκης του πολέμου οι ευαίσθητοι άνθρωποι ξαναγύρισαν στα παλιά μυθιστορήματα, γιατί έτσι μπορούσαν να βρίσκονται κοντά σε ανθρώπους που μπορούσαν ν' αγαπούν και να θαυμάζουν κι όχι κοντά σε πρόσωπα φτωχά, νευρωτικά, σκυθρωπά και άνωριμα, αυτά που γεμίζουν τις σελίδες των σημερινών μυθιστορημάτων.

* *

Οι ίδιες περίπου συζητήσεις γίνονται και γύρω στη γαλλική πεζογραφία. Τα «Φιλολογικά Νέα» άρχισαν μία έρευνα, που συνεχίζεται ακόμα, με το έρωτημα, υπάρχει κρίση του γαλλικού μυθιστορήματος; Τα «Φιλολογικά Νέα» έκαναν την εξής διαπίστωση. "Υστερα απ' την άπελευθέρωση, πολλοί νέοι συγγραφείς τράβηξαν την προσοχή του κοινού. Μά πρέπει να το παραδεχτούμε πως κανένας νέος μυθιστοριογράφος δεν έπεβλήθη κατά ένα τρόπο άναμφισβήτητο. Το μυθιστόρημα, που ήταν, για καιρό, το πιο λαμπρό άνθος στον κήπο των γαλλικών γραμμάτων, φαίνεται πως μαραίνεται. Και ο καθένας προτείνει το φάρμακό του. Πολλοί φωνάζουν: Πολύ λίπασμα, ή γη μας ξεράθηκε ύστερα από τόσους αιώνες καλλιέργειας. Πολλαπλασιάστε τα στήριγματα, λέγει άλλος. "Υστερα από τις πρόσφατες θύελλες τα φυτά μας δε μπορούν να δώσουν προς τα πάνω χωρίς βοήθεια. Φέρτε έξωτικούς σπόρους, μπολιάστε τους κουρασμένους μίσχους με μπόλια άμερικανικά, προτείνει τρίτος. Φέρτε απ' την έπαρχία χώρα πλούσιο, λέγει ένας τέταρτος. Οι κηπουροί του Παρισιού δεν ξαίρουν, παρά την εργασία του θερμοκήπιου και τα άνθη τους είνε παρακμασμένα.

Οι φωνές αυτές δείχνουν πως και το γαλλικό μυθιστόρημα περνάει κρίση.

Δέν υπάρχουν πιά, γράφει ένας Γάλλος κριτικός, ούτε άοιδοί, ούτε τροβαδοϋροι που να τραγουδήσουν την όμορφιά των μαχών και του έρωτα. Διάβασα μερικά απ' τα καλύτερα άφηγήματα που βγήκατ' τελευταία. Μου ήρθε να πέσω στο Σηκουάνα. "Ομως δέν έχω παρά να ξανανοίξω το Μολιέρο, το Ρακίνα και άλλους για να δαγκάσω στον καρπό της ζωής. Ποϋ όφείλεται ή κρίση του μυθιστορήματος; Κρίση ποσοτική, όχι βέβαια. Ποιοτική ίσως. Δέν πρέπει να είμαστε υπερβολικοί. "Εκείνο που συμβαίνει είνε ότι τα μυθιστορήματά μας δηλητηριασμένα από άπαισιοδοξία, καταθλιπτικά, άναιμικά, δηλητηριάζουν τους άναγνώστες.

Το μυθιστόρημα άφίνει στο θέατρο τη φροντίδα της επίδειξης. Βρίσκεται πολύ κοντά στο αυτί του θεατή. Το σημαντικό για το μυθιστοριογράφο, έλεγε ο Φλωμπέρ, είνε να γράφει πριν απ' όλα για τον εαυτό του. Είνε ο μόνος τρόπος να γράφει όμορφα. "Ο άφορισμός είνε άρκετά πλατύς για να κλείσει μέσα του όλα τα δώρα και την ειλικρίνεια του δημιουργού. Γιατί είτε πρόκειται για έναν ρεαλιστή, που δε δέχεται να παραμελήσει καμμιά λεπτομέρεια του διάκοσμου μέσα στον όποιο θα κινήσει τα πρόσωπά του ή τη φυσική και ψυχική συμπεριφορά των ήρώων του, είτε για το μυθιστοριογράφο χαρακτηρών που περιορίζει το πεδίο της άνίχνευσης του στις ιδέες και τα αισθήματα, είτε τέλος πρόκειται για το μυθιστοριογράφο που τον γοητεύουν οι μαϊάνδροι του έσωτερικού μονολόγου ή που μένει στις συνταγές της παράδοσης ή ειλικρίνειά του, όπως και κάθε ειλικρίνεια, έχει άξία απ' τη στιγμή που είνε άύθεντική.

Για τους πιο πολλούς ή σωτηρία είνε ή έπιστροφή στην παράδοση του γαλλικού μυθιστορήματος, ή άπελευθέρωση απ' την επίδραση της άμερικανικής πεζογραφίας, απ' τη μόδα του υπαρξισμού.

* *

Νομίζω πως σ' όλη αυτή τη συζήτηση για την κρίση του μυθιστορήματος, για τη στροφή της λογοτεχνίας στα παλιά πρότυπα, υπάρχει κάποια ύπερβολή. Οι παλιοί άναγνωρισμένοι συγγραφείς συνεχίζουν το έργο τους, οι νέοι είνε φυσικό να ζητούν να βρουν το δρόμο τους. "Επειτα ο κόσμος, άν και τελείωσε ο πόλεμος, βρίσκεται ακόμα σε άναταραχή, ζει μια ειρήνη που δέν είνε ειρήνη, κάθε χώρα έχει τόσα άλυτα προβλήματα, οι άνθρωποι κοιμούνται και ξυπνάν με έφιάλτες. "Ισως μια τέτοια άτμόσφαιρα να έπηρεάζει τη λογοτεχνική δημιουργία.

Πάντως μπορεί και μέσα σ' αυτή την άναταραχή κ' ύστερα απ' αυτά να δημιουργηθούν μεγάλα έργα, έφόσον υπάρχουν άληθινοί δημιουργοί. Δε χρειάζεται ίσως να βιάζεται κανείς πολύ και νάνησυχεί.

Όυτε νομίζω πως ή λογοτεχνία μπορεί να γυρίσει στα παλιά πρότυπα και να μείνει σ' αυτά. "Ο πραγματικός δημιουργός προχωρεί πάντα απ' αυτό που υπάρχει σ' αυτό που δέν υπάρχει και μάς ξαναδίνει τον κόσμο και τον άνθρωπο μ' έναν τρόπο πάντα διαφορετικό.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΞΕΦΛΟΥΔΑΣ

